

Családkép a Horthy-kori tankönyvekben

© Pálmai Judit

Szegedi Tudományegyetem, Szeged
palmai@jgypk.u-szeged.hu

*„Pedig a sötét magyar éjszaka biztató hajnalsugára, a jövő reménysége:
a magyar gyermek.” (Alexander Imre)*

Ahhoz, hogy a gyermekből a „magyar éjszaka biztató hajnalsugára” legyen, szükség van a nevelésre. „A nevelés színtere a család. Egészséges nevelés csak egészséges családban folyhat” – írta ezt Nógrády László 1930-ban.

A tankönyvek feladata, hogy közvetítsék a mindenkori társadalom elvárásait a gyermekek számára. A tankönyvek a szocializáció folyamatának információhordozóiként és közvetítőiként funkcionálnak az oktatásban, így a gyerekek a tankönyvek segítségével is képet alkothatnak a társadalom kultúrájáról, normáiról, értékeiről és szokásairól.

Jó néhány évtized elteltével nem csak a gyermekek, de a jelenkor embere számára is információt és ismeretet közvetít, mégpedig arról, hogy a Horthy-korban milyen képet festettek a kor elvárásairól a tankönyvekben.

Mindezen információk közül a család ábrázolása, megjelenítése érdekel elsősorban. Vizsgálatom célja, hogy megnézzem a család által betöltött funkciók miként képeződnek le a tankönyvekben. Kutatási kérdéseim, hogy a tankönyvek alapján, milyen funkciókat látott el a család? A családnak mely tagjai, miként jelentek meg a könyvekben? Milyen szerepeket és feladatokat láttak el a család tagjai? Milyen értékeket képviselt és adott át a család?

Módszer

Kutatási módszerem a tartalomelemzés. Elemzési egységeim a tankönyvekben található képek és szavak, mindkettőt együttesen vizsgáltam. A tartalomelemzés egy fontos lépése a kategóriaképzés. A kategóriaképzésnek két módja is lehetséges, mégpedig az előre meghatározott kategóriák, ill. a vizsgálat folyamatában kibontakozó kategóriák. Kutatásomban mindkét lépés párhuzamosan megtalálható.

Magát a családot az alábbi meghatározott kategóriákra osztottam: *család, otthon, apa, anya, szülő, fiú, lány, gyerek, nagypapa, nagymama, nagyszülők*. Természetesen, ezzel párhuzamosan a *nemek arányát* is vizsgáltam. A tankönyvek vizsgálata folyamán gyakran említésre került a *testvér*, ill. ritkán, de előfordult a *rokon* kifejezés is, így ezen két kategória is bekerült a család lebontásába.

A *család funkcióit*, feladatait az alábbi kategóriákkal határoztam meg, megkülönböztetve *gazdasági, fogyasztási, reprodukciós, szocializációs és felnőttek védelme* funkciókat. A fenti egy kategóriát azonban a tankönyvek tanulmányozása során érdemesnek találtam szétbontani, ill. újabbakat befűzni. Így pl. a szocializációs funkciót szétbontottam még *nevelési, erkölcsi-, ideológiai- és egészségnevelésre*. A könnyebb megértés érdekében az összes szocializációs funkciót együttesen nevezem szocializációs funkciónak, míg meghagytam egy nevelési funkció elnevezést, amelybe olyan tevékenységek kerültek bele, mint pl. a játék, tanulás, olvasás stb. A reprodukciós és a felnőttek védelme funkció elenyésző számban jelenik meg a

tankönyvek hasábjain, így ezen feladatok áttekintése elmarad a tanulmányban. A kapott adatokat az SPSS Statistics 17.0 programban rögzítettem és elemeztem.

Mintavétel

A két világháború között kiadott tankönyvekből mintát vettem a *Népiskolai tankönyvek 1867-1945* című katalógus alapján. A könyvben tantárgyak és osztályok szerint található meg a különböző könyvek (Hegedűs & Tóthpál, 1984). A humán tantárgyak közül a magyar irodalmat választottam ki. A választásom azért esett erre a tantárgyra, mert az előzetes kutatás során – amelyben átnéztem néhány két világháború közti tantervet (1925, 1932, 1937, 1942) – kiderült, hogy a legtöbb említés a családra, a család tagjaira és az otthonra a magyar nyelv tantárgyon belül található. A tantervekben a magyar nyelv magába foglalta a Beszéd- és értelemgyakorlatok, Olvasás és olvasmánytárgyalás, Írás, Fogalmazás és Helyesírás részeket, amelyből elsősorban a Beszéd- és értelemgyakorlatok és az Olvasás és olvasmánytárgyalás részekben található a legtöbb említés, ezen részeket pedig az Olvasókönyvek fedik le.

A következő lépésben kijelöltem azokat a tankönyveket, amelyek időben megfelelnek a kutatásom időintervallumának. Ezek alapján azonban az olvasókönyvek nagyon eltérő eloszlást mutattak, így végül adott időintervallumon belül, listát készítettem az olvasókönyvekből a kiadók alapján. Az alábbi eredményt kaptam:

Kiadó	Osztály			
	1.	2.	3.	4.
Egyetemi Ny.	3	0	2	4
Franklin	2	4	2	3
Kalász	2	2	2	2
Lampel	5	5	4	7
Révai	1	1	1	1
Singer és Wolfner	2	0	1	2
Szt. István Társ.	6	4	6	6
Városi Ny.	2	2	2	2

A táblázatban jól látható, hogy a legtöbb könyvet a *Lampel* és a *Szent István Társulat* adta ki. Így a két kiadó könyveiből osztályonként kiválasztottam kettő-kettőt, az így kapott tizenhat könyvet 1-4. osztályig elemeztem a fenti szempontok alapján.

Eredmények

Az elemszám 22125 lett. Ebben a kutatásban ez azt jelenti, hogy a *család* és a *családtagok* (*apa, anya, fiú, lány* stb.) összesen ennyiszor található meg a tankönyvek lapjain. A 22125-ből a *család* szóbeli vagy képi ábrázolása 251-szer, tehát az esetek mindösszesen 1%-ban jelent meg.

Ha azt nézzük, milyen funkciók mentén említik a szót, elsősorban a szocializációs funkció kapcsán jelenik meg a művekben (89-szer). Ha a szocializációs funkciót szétválasztjuk, legtöbbször az erkölcsi nevelés kapcsán (43-szor) bukkan fel a

kifejezés. Azonban, ha a fenti funkcióktól eltekintünk, akkor a legmagasabb említési számot mégis a gazdasági funkció kapja, ilyen formán a család 50 alkalommal kerül említésre.

Az *otthon* szó említése 220-szor kerül elő, 93-szor a szocializációs funkció kapcsán, ezek lebontásában pedig elsősorban a nevelési funkcióban, 36-szor (pl. az otthon tanulás, a játék kapcsán), s ettől csak egy említéssel marad el az ideológiai nevelés. Magas pontszámot kapott még, 28 említéssel, a gazdasági funkció is.

Természetesen, ha a *nemek* arányát vesszük, a férfiak jelenléte ezekben a tankönyvekben is felülreprezentáltak a nőkhöz képest (Czachesz, Lesznyák & Molnár, 1996; Kereszty, 2005). A férfiak 12828-szor jelennek meg a kiválasztott könyvekben, míg a nők 5129-szer.

A család tagjai közül fontos a *szülők* megjelenítése, hiszen „*a gyermek nevelése a szülők kötelessége, mely egyformán vonatkozik a gazdag és szegény szülőkre. Egyetlen szülő sem mentheti fel magát a gyermeknevelés kötelessége alól. Becsületbeli kötelesség ez, melyet magukra vállaltak a szülők a családalapítással; kötelesség a gyermek és a társadalom iránt is. A gyermeknevelést elhanyagoló szülő bűnt követ el*” (Nógrády, 1930:18).

A kiválasztott tankönyvek lapjain azonban a nemi eltolódás másképpen alakul, ha az *édesapa* és az *édesanya* előfordulását vizsgáljuk. Az édesanya személye és az ő tisztelete kiemelt helyett kap a Horthy-kori olvasmányokban és versekben. Míg az édesanya 1125-ször, addig az édesapa csak 986-szor bukkan fel az alsós irodalomkönyvekben. Természetesen az eltérés nem olyan nagy, mint a nő és a férfi szó és kép előfordulása esetén, de mindenképpen érdekes és figyelemre méltó, ahogy a művek kiemelik az édesanya szeretetét és tiszteletét.

Ha a *szülők* feladatait vizsgáljuk, tehát mely funkciókban jelennek meg leggyakrabban a történetekben, jól látjuk, hogy az apa és az anya is elsősorban szocializációs funkciót látnak el. Azonban, ha összehasonlítjuk a szocializációs funkcióban való megjelenítésük mennyiségét, akkor meglepően tapasztaljuk, hogy a két világháború közötti tankönyvekben elsősorban az apát ábrázolják nevelési helyzetekben. Így az anya összesen 513-szor, az apa azonban 540-szer bukkan fel a történetekben, vagy a képeken. Az anya inkább játszik a gyermekekkel és az erkölcsi nevelésükben vesz részt, míg az apa viszont szinte minden esetben ismereteket közöl, tanítja a gyermekeit és kiemelt feladata van az ideológiai nevelés kapcsán. Az anya esetében az ideológiai nevelés 76-szor bukkan fel, míg az apánál 142-szer.

Az édesapa más funkciók említése kapcsán nem emelkedik ki az anyához képest, közel azonos szinten mozog. A gazdasági funkció kapcsán az apa 158-szor, míg az anya 168-szor jelenik meg. A *szülők* munka közben való ábrázolása inkább az anya oldalára dől, de ez a megjelenítés természetesen elsősorban a házimunkákban nyilvánul meg. Az édesanyát még gyakran ábrázolják a fogyasztási funkció kapcsán, így többnyire ő megy a piacra vagy a boltba.

A *nagyszülők* mindösszesen 243-szor jelennek meg az olvasókönyvekben. Az természetesen magába foglalja a nagymama, nagypapa és a nagyszülők szó és kép megjelenítését. A nagypapa előfordulása kétszer annyiszor jelenik meg, mint a nagymamáé (156:78). Nagypapa 71-szer, míg a nagymama 21-szer jelenik meg nevelési funkció kapcsán. A nagypapánál magas még a szocializációs funkcióban belül az ideológiai nevelés, ill. gyakran ábrázolják a nagypapát gazdasági funkció mentén.

A *gyermek* szó, ill. kép ábrázolása 1413-szor jelenik meg a könyvekben. A gyermek kategóriába akkor soroltam be a képeket, vagy a szót, ha a szó ilyen formán jelent meg, vagy ha a képek kapcsán nem tudtam eldönteni, hogy a kép fiút vagy lányt ábrázol. Természetesen a gyermek szó és ábrázolás is leginkább a szocializációs funkció mentén jelenik meg 899-szer. Ezen belül a nevelési funkció emelkedik ki 490

említéssel. Ilyen formán a gyermekek tanulnak az iskolában vagy azon kívül, és általában együtt játszanak. A szocializációs funkciók mentén még az erkölcsi nevelés bukkan fel sokszor, ez természetesen a Szent István Társulat által kiadott könyveknek köszönhetően.

A fogyasztási funkcióban való ábrázolás is gyakori a gyermekek kapcsán és az említések száma megegyezik az édesanya számszerű említésével, tehát ez mindkét esetben 103. Ez nagyrészt azért lehetséges, mert ha pl. a gyermek étkezéséről volt szó, ezt a könyvekben az édesanyával együtt ábrázolták, vagy ha az édesanya vásárolt, azt a gyermekeivel tette, illetve a gyermekeinek vásárolt.

A *testvér* említése is számos esetben felmerül a könyvben, összesen 286-szor. A szocializációs funkció körében 160-szor jelent meg a kifejezés, ezen belül is ebben az esetben nem a nevelési funkció, hanem elsősorban az ideológiai nevelés kapcsán.

A *rokonok* és a rokoni kapcsolatok alig kapnak teret az olvasmányokban. A tizenhat tankönyvben összesen 51-szer kerül elő a rokonság kérdése. Pl. egyszer a keresztszülők kapcsán, egyszer pedig pl. a disznótor kapcsán.

Zárásként elmondható tehát, hogy a családot gyakran ábrázolják a két világháború közti tankönyvekben. A család minden esetben egy anyát, egy apát és min. két gyereket jelent. A szülőket nagy tisztelet övezi, az édesanya a házkörüli munkákat végzi és a gyerekekre vigyáz. Az édesapa azonban inkább a gyermekek okításával foglalkozik, járja a gyerekekkel a várost, a természetet, bemutatja az ország nevezetességeit és hírességeit. Természetesen a szülők a gyermekeket szeretettel nevelik és gondozzák.

Nagyon erős a választott tankönyvekben az ideológiai nevelés. A gyermekeket, elsősorban a fiúkat arra nevelik, hogy védjék hazájukat. Hősnek lenni, hősként meghalni nagy dicsőség. „Érzem, karom csak a tied legyen, drága hazám! S ha érted kell halnom, akkor is a tied legyen szívem utolsó dobbanása.” (Benedek, Kőrösi és Tomcsányi, 1923:131)

A szocializációs funkciók mellett a gazdasági funkció fontos szerepet kap. A munka, a megélhetés és az erről való ismeretek átadása leginkább az apa feladata és kiváltsága és leginkább a fiú gyermeknek szól. A lányok általában a konyhában segítenek az édesanyjuknak, a főzés, a takarítás és a varrás teszi ki a tevékenységeik nagy részét.

Irodalomjegyzék és más források

- CZACHESZ Erzsébet, Cs., LESZNYÁK Márta, & MOLNÁR Edit Katalin (1996). Lányok és nők a kötelező olvasmányokban, tankönyvekben. *Educatio*, (3), 417-430.
- HEGEDŰS Mihályné, & TÓTHPÁL Józsefné (összeáll.) (1984). Népiskolai tankönyvek 1867-1945. Budapest: OPKM.
- KERESZTY Orsolya (2005). A társadalmi nemek reprezentációjának vizsgálata a tankönyvekben. *Könyv és Nevelés*, (3), 56-67.
- NÓGRÁDI László (1930). A gyermeknevelés kis kátéja. In Nógrádi László, & Czeke Vilma, B. (szerk). *A gyermek szeretet iskolája*. [Szolnok]: Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye Közönsége.

Tantervek:

Tanterv az elemi népiskolák számára. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1925. évi május hó 14-én 1467. eln. számú rendeletével. Budapest, 1925.

Tanterv és utasítások a katolikus elemi népiskolák számára. Kiadta a m. püspöki kar az 1936. évi márc. 7-én tartott tanácskozmányából. Budapest, 1936.

Tanterv és utasítások a katolikus nyolcosztályos népiskolák számára. Kiadta a bíboros hercegprímás 5561/1942 sz. rendeletével. Budapest, 1942.

Tanterv és utasítások a népiskolák számára. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter. 2495/1932 eln. sz. rendeletével. Budapest, 1932.

Olvasókönyvek:

Lampel Kiadó:

Benedek Elek (1921). Elemi iskolások olvasókönyve. A III. osztály számára. Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalat, Budapest

Benedek Elek (1922). Elemi iskolások olvasókönyve. A IV. osztály számára. Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalat, Budapest

Benedek Elek, Kőrösi Henrik és Tomcsányi János (1923). Magyar olvasókönyv az elemi népiskolák III. osztály számára. Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalat, Budapest

Benedek Elek, Kőrösi Henrik és Tomcsányi János (1924). Magyar olvasókönyv az elemi népiskolák II. osztály számára. Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalat, Budapest

Kozma László (1926). A hős honvéd fiai olvasókönyv. Az elemi népiskolák IV. osztálya számára. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalat, Budapest

Kozma László (1926). Pista és Juliska olvasókönyv az elemi népiskolák II. osztálya számára. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalat, Budapest

Tomcsányiné Czukrász Róza (1920, szerk.). A magyar gyermek első olvasókönyve. Magyar ABC és olvasókönyv. Az elemi népiskola I. osztálya számára. Lampel (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalat, Budapest,

Tomcsányiné Czukrász Róza (1933, szerk.). A magyar gyermek első könyve. Magyar ABC és olvasókönyv az elemi népiskola I. osztálya számára. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalat, Budapest

Szent István Társulat kiadásai:

Mócsy Antal, Petrovác József és Walter Gyula (1925). Második olvasókönyv a katolikus népiskolák második osztálya számára. Szent-István-Társulat, Budapest

Nagy T. Perpetua (1936). Betűbokréta új ABC a katolikus népiskolák első osztálya számára. Szent István-Társulat, Budapest

Nagy T. Perpetua (1938). Betűbokréta. Magyar olvasókönyv katolikus népiskolák második osztálya számára. Szent István-Társulat, Budapest

Nagy T. Perpetua (1940). Betűbokréta. Magyar olvasókönyv katolikus népiskolák harmadik osztálya számára. Szent István-Társulat, Budapest

Olvasó- és tankönyv a katolikus osztatlan elemi népiskolák III. osztálya számára (1936). Szent István-Társulat, Budapest

Olvasó- és tankönyv a katolikus osztatlan elemi népiskolák IV. osztálya számára (1936). Szent István-Társulat, Budapest

Olvasó és tankönyv a katolikus osztatlan elemi népiskolák IV. osztálya számára (1929). Szent István-Társulat, Budapest

Pohárnok Jenő (1941, szerk.). Új betűvetés. Abécés könyv a katolikus népiskolák számára. Szent István-Társulat, Budapest